

В. О. Ленченко

Переяслав

ПЕРЕЯСЛАВ (1943—2019 — Переяслав-Хмельницький) — місто Бориспільського району (1923—75 — [Переяслав-Хмельницького району](#)) Київської області. У червні 2020 з Переяслав-Хмельницької міської ради обласного значення та Великокаратульської (з селами Мар'янівка, Плєскачі), Вовчківської, Гайшинської (з селами Гребля, Чирське), Гланишівської (з с. Довга Гребля), Дем'янецької (з с. Харківці), Мазінської сільських рад утворено Переяславську міську громаду (261 км², 2022 — 31 645, 2023 — 33 264 особи). Нині діють Великокаратульський, Вовчківський, Гайшинський, Гланишівський, Дем'янецький, Мазінський старостинські округи. Землі Переяславської міської громади межують із Дівичківською, Циблівською, Студениківською та Ташанською сільськими громадами.

П. знаходиться на лівому березі [Дніпра](#) ([Канівське водосховище](#); на правому — територія Черкаського р-ну Черкаської обл.), при впадінні р. *Альта у Трубіж*, за 87 км від Києва, 55 км від міжнародного аеропорту «Бориспіль» та 28 км від залізничної станції Переяславська (с. Переяславське Бориспільського р-ну). Площа міста 31,52 км². За переписом населення 2001, проживала 31 261 особа (українців — 94,95 %, росіян — 3,91 %, білорусів — 0,41 %, вірмен — 0,18 %); 2022 — 26 273, 2023 — 27 992 особи. Проходять автомобільні шляхи Київ—Харків, Бориспіль—Золотоноша, П.—ст. Переяславська, Баришівка—П. Міста-побратими: Пайде (Естонія), Кочани (Північна Македонія), Мцхета (Грузія), Маріуполь (Донецька обл.); міста-партнери: Ніт (Вельс, Велика Британія), Рибник, Тихи (обидва — Польща).

Історичні місцевості: Борисівка, Бабачиха, Солонці, Спаська Левада, Андруші, Трубайлівка, Табори, Заальтиця, Підварки, Давньоруський окольний град, Дитинець, Гребля, Урочище Татарська гірка. Досліджено низку курганів різних епох, поселення київської культури, поселення і могильник черняхівської культури, рештки валів і культурний шар давньоруського та ранньомодерного міста (10—18 ст.), фундаменти давньоруських мурованих споруд, дві з яких (Свято-Михайлівський собор і Спаський храм-усипальня) музеєфіковано. Пам'ятки архітектури: національного значення — ансамблі Вознесенського монастиря із собором (1695—1700), будівлею колегіуму (1753—57) і дзвіницею (1770—76), Свято-Михайлівського монастиря із церквою (1743—50) та дзвіницею (1745), Борисоглібська

церква (1839); місцевого — Троїцька церква (1804), Успенська церква (1889—96), будівлі земства (1860-і рр.), синагоги (1900), жіночої (1905) та чоловічої (1906—08) гімназій. 1979 створено «Переяслав» Національний історико-етнографічний заповідник, до якого належать Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (понад 100 привезених пам'яток народної архітектури, з них національного значення — Покровська церква з с. Сухий Яр, 1708; Трьохсвятительська церква з с. Пищики, 1651; нині обидва — Білоцерківського р-ну Київської обл.) та понад 20 тематичних музеїв різних профілів. Значний внесок у розвиток заповідника зробив історик, культуролог, Герой України М. Сікорський.

Вперше під назвою Переяславль згадується під 907 у тексті договору великого князя київського Олега з Візантією. 993 великий князь київський Володимир Великий спорудив тут фортецю, що захищала південно-східні кордони від нападів кочівників. Місто мало дві укріплені частини: дитинець (замок) і посад (передгороддя), до яких прилягали неукріплені передмістя. Дитинець (10 га, довжина укріплень 1400 м) був розташований на городищі доби бронзи та черняхівської культури, при впадінні Альти у Трубіж, укріплений ровами та валами, на яких стояли дерев'яні стіни, вежі, проїзні брами. Посад (80 га, довжина ровів і валів 3500 м) займав просторе міжріччя Альти та Трубежа. 1054 П. став столицею Переяславського удільного князівства, яким володів син Ярослава Мудрого — Всеволод-Андрій (згодом великий князь київський). Від 1072 — центр Переяславської єпископії, яку очолив єпископ Єфрем. У цей період у дитинці, де містилися резиденції удільного князя та єпископа, були змуровані церкви Успіння Пресвятої Богородиці, Андрія Первозванного, Федора Стратилата на Єпископській проїзній брамі, перебудований монументальний 5-банний собор архістратиґа Михаїла, зведений Володимиром Великим. У посаді, на валах якого височіли Київська, Трубізька, Альтицька проїзні брами, містилися двори княжих бояр, дружинників, духівництва, ремісників, купців, діяли монастир Івана Предтечі, парафіяльні церкви, великий ринок-торг. У міській гавані, що сполучалася з Дніпром, зупинялися торгові та військові флотилії. 1094—1113 у П. князував Володимир Мономах. У 12 ст. у П. велось літописання. На час розквіту (1-а пол. 12 ст.) міста проживали 10—12 тис. осіб.

1239 його зруйнували орди хана Батия. У 14—15 ст. відновлений П. входив до складу Великого князівства Литовського, після Люблінської унії 1569 — до Київського воєводства Речі Посполитої. 1485 спустошили орди кримського хана Манґлі-Гірея. Від 1582 — у власності князя Костянтина-Василія Острозького. 1585 надано Маґдебурзьке право. Згодом П. стало важливим торгово-ремісничим і культурним осередком Лівобережної України. 1592 під час повстання місто та замок спалили козаки. Наприкінці 16 — на початку 17 ст. мешканці брали участь у козацько-селянських антипольських заворушеннях на чолі з С. Наливайком, Г. Лободою, П. Павлюком, Я. Острянином. Близько 1625 П. став центром Переяславського реєстрового полку. У травні 1630 неподалік розгромив польські війська гетьман запорозьких козаків Тарас Трясило. 1635 оселилися єзуїти, які заснували єзуїтську

школу (1645—48 — колегіум). У середині 17 ст. тут побував французький інженер Г.-Л. де Боплан, який охарактеризував П. як значне місто.

Під час Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького влітку 1648 П. звільнили від польських військ. Місто відновило статус адміністративного центру Переяславського полку (існував до 1781), до якого належало 15 сотень: Переяславська, Басанська, Березанська, Бориспільська, Бубнівська, Воронцівська, Гельмязівська, Домонтівська, Золотоніська, Іркліївська, Кропивненська, Ліпляївська, Ташанська, Трахтемирівська, Яготинська. Тут була база козацької артилерії. П. не раз обирався як місце проведення переговорів і нарад, що вирішували питання державного масштабу — Переяславська угода 1649 (про перемир'я між військами Гетьманщини та Речі Посполитої, з українського боку переговори очолював Б. Хмельницький, з польського — А. Кисіль і В. М'яковський), Переяславська рада 1654 (угода про прийняття зверхності московського царя Олексія Михайловича над Військом Запорозьким на чолі з Б. Хмельницьким), Переяславські статті 1659 (козацько-московська угода між урядом Ю. Хмельницького та царським урядом, що означала розрив Гадяцької угоди 1658 з Річчю Посполитою та значно звужувала автономію козацької України в складі Московської держави) і 1674 (про врегулювання відносин між Україною та Московською державою, встановлених при обранні гетьманом обох сторін Дніпра Івана Самойловича).

Від 1659 в місті розташовували російську залогу. У липні 1666 повсталі козаки Переяславського полку здобули нижню частину міста, але зазнали невдачі при штурмі замкових укріплень. Гарнізон царських військ дислокувався у фортеці, збудованій з дерева-кругляка на території колишнього дитинця. Фортечні вежі: Голодуха, Дубовка, Бранка, Спаська, Пречистенська, Ємимівська, Циганка, Распросна, Селіванка. Дерев'яні споруди з часом занепали та зруйнувалися, на початку 18 ст. їх розібрали, а давні вали почали перебудовувати на бастіонні. 1718 гарнізон Переяславської фортеці налічував 122 особи, на її озброєнні було 2 гармати та 1 мортир. 1794 П. втратив значення фортеці, а в 19 ст. її вали й рови були ліквідовані.

У 18 ст. місто поділялося на частини: «верхнє» з царським гарнізоном і «нижнє черкаське», в якому господарювали українські козаки, духівництво, купці, ремісники. 1726 у П. було 2326 дворів ремісників, діяли кушнірський, кравецький, шевський, ткацький, ковальський, гончарський, різницький, калачницький та ін. цехи. Тоді ж у Переяславському полку було 17 929 дворів. Навколо укріпленого середмістя сформувалися передмістя (форштадти) — Забашта, Заальтиччя, Задовгомостянське (пізніше Підварки). 1701 засновано Переяславську єпархію (1803 перетворено на Полтавсько-Переяславську; резиденція єпископів у П. містилася до 1847). Від 1738 при Вознесенському монастирі діяв Переяславський колегіум.

1781—1923 П. — центр повіту. 1781—96 — у складі Київського намісництва; 1796—1802 — Малоросійської, 1802—1921, 1923—25 — Полтавської, 1921—23, червень—липень 1925 —

Київської губернії. 1782 проживали 4987, 1816 — 6720, 1835 — 8460, 1865 — 10 835 осіб. На початку 19 ст. історичний центр і околиці П. були розплановані та забудовані у стилі класицизму. У прямокутних кварталах і площах спорудили казенні повітові установи: місця присутності, дворянське зібрання, тюремний замок, пошту, аптеку, соляні та зернові магазини, торгові ряди та ін. У 2-й пол. 19 ст. розвитку П. перешкоджала віддаленість від залізниці. За Всеросійським переписом населення 1897, проживали 14 614 осіб: українців — 57,1 %, євреїв — 39,3 %, росіян — 3,2 %, поляків — 0,2 %, білорусів — 0,1 %. Наприкінці 19 ст. діяли 14 церков, монастир, духовне та міське училища, жіноча прогімназія, парафіяльні школи, громадська бібліотека, 2 книгарні. Переяславці працювали на поміщицьких цукроварнях, ґуральнях, броварнях, займалися чумацтвом, землеробством, рибальством. Були розвинуті ремесла (чинбарство, ткацтво, шевство, теслярство, слюсарство, гончарство, малярство, позолотництво, іконопис), навчально-виробничі майстерні Переяславського земства продукували декоративні тканини, килими, рушники, гончарні та ін. вироби.

Під час воєнних дій 1918—20 влада неодноразово змінювалася. 1919—24 поблизу П. діяли селянські повстанські загони. 15 липня 1919 отаман [Зелений](#) (Д. Терпило) у місті урочисто у присутності священників, місцевих жителів і свого війська скасував Переяславську угоду 1654 про «возз'єднання» з Росією. У листопаді того ж року відбувався бій між загonom М. Оди́нця й денікінцями. 1923—25 — у складі Золотоніської, 1925—30 — Київської округ; від 1932 — Київської обл.; від 2020 — Бориспільського р-ну. 1923—2020 — райцентр; 1975—2020 мав статус міста обласного значення. 1925 засновано г. «Змичка» (від 1991 — «[Вісник Переяславщини](#)»). Під час голодомору 1932—33 у П. та Переяславському р-ні померли 26 878 осіб. Багато жителів були репресовані органами НКВС. Від 17 вересня 1941 до 21 вересня 1943 — під німецькою окупацією. Нацистська влада призвела до великих жертв серед населення (зокрема припинила існування єврейська громада) та руйнувань, зокрема архітектурних пам'яток. У повоєнний період працювали взуттєва, швейна, художніх виробів фабрики, підприємства харчової галузі. У середині 20 ст. під керівництвом [В. Заболотного](#) (народився у с. Карань, нині переяславський мікрорайон Трубайлівка) розроблено й частково реалізовано план реконструкції міста (зокрема сформовано ансамбль нової центральної площі), проведено масштабні археологічні розкопки (під час яких досліджено рештки кількох мурованих давньоруських споруд). Від 1970-х рр. — центр сільськогосподарського регіону.

Мешканці відстоювали європейські цінності під час Помаранчевої революції (2004) та Революції гідності (2013—14), брали участь в антитерористичній операції та операції Об'єднаних сил на Сході України (2014—22), воювали після початку повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну (від 24 лютого 2022). У боях з бойовиками-сепаратистами та російськими військовиками під час антитерористичної операції (2014—17) загинули 8 воїнів-земляків; після початку повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну: 2022 —

42, 2023 — 48, 2024 — 51, у січні—травні 2025 — 15 воїнів-земляків Переяславської громади. Орденом «За мужність» 3-го ступеня нагороджені І. Бабков, О. Батрак, Б. Близнюк, М. Гаєвський, О. Гордієнко, О. Іванов, О. Ігнатенко, А. Катков, С. Коник, В. Краснюк, М. Кузьменко, В. Левчук, О. Мисан, В. Міщенко, Д. Орловський, С. Потапенко, П. Рибалкін, О. Романенко, В. Сахно, В. Терещенко, А. Ушко, М. Хрумало, орденом Богдана Хмельницького 3-го ступеня — Р. Доброскок, О. Левчук, Б. Янута.

Нині у П. — *Університет Григорія Сковороди в Переяславі*, Центр професійно-технічної освіти; обласний військово-спортивний ліцей «Патріот», 5 гімназій, ліцеї імені І. Мазепи та Володимира Мономаха, початкова школа, 7 закладів дошкільної освіти; Будинок художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, станція юних туристів, клуб юних моряків; Центр культури та мистецтв, міські Будинки культури та бібліотека, Народний центр культури «Зустріч», дитячі мистецька та художня школи; багатопрофільна лікарня інтенсивного лікування, Центр первинної медико-санітарної допомоги; ДЮСШ. Є стадіон імені В. Лобановського. Релігійні громади: 6 православних і 5 протестантських (євангельських християн-баптистів «Оселя Благодаті», християн віри євангельської «Небесна країна», харизматична християнська церква повного Євангелія «Перемога», церква «Нове покоління», адвентистів сьомого дня). Здобули популярність: чоловічий хор Народного центру культури «Зустріч» (керівник — Заслужений працівник культури України В. Проказов), ансамблі української пісні «Дем'янчанка», «Мальви», «Чебреці», «Чорнобривці», вокальні ансамблі «Вербиченька», «Весняний подих», фольклорні ансамблі «Веселка», «Водограй», вокально-інструментальний ансамбль «Драбадан», театр «Славія». Учнівський хор «Богунія» під керівництвом М. Мирводи став дипломантом республіканського конкурсу «Народні таланти». Значний внесок у розвиток різних аспектів життєдіяльності міста зробили заслужений вчитель України Н. Гаврилюк, заслужені працівники культури України Т. Богуш, Г. Козій, М. Колос, В. Мельник, заслужений будівельник України В. Іващенко, заслужений працівник сільського господарства України В. Клименко, заслужені лікарі України С. Савчук, Ю. Грінченко, заслужений юрист України Г. Сокур та ін. Встановлено пам'ятники на честь 1100-річчя літописної згадки про Переяслав, на честь першої літописної згадки назви краю «Україна», Б. Хмельницькому, Тарасу Трясилу, Г. Сковороді, воїнам, які загинули під час АТО, пам'ятний хрест на честь Переяславського козацького полку, погруддя (1954) та пам'ятник (1989) Т. Шевченку, меморіал жертвам голодомору, меморіальні дошки, присвячені видатним діячам Переяславщини.

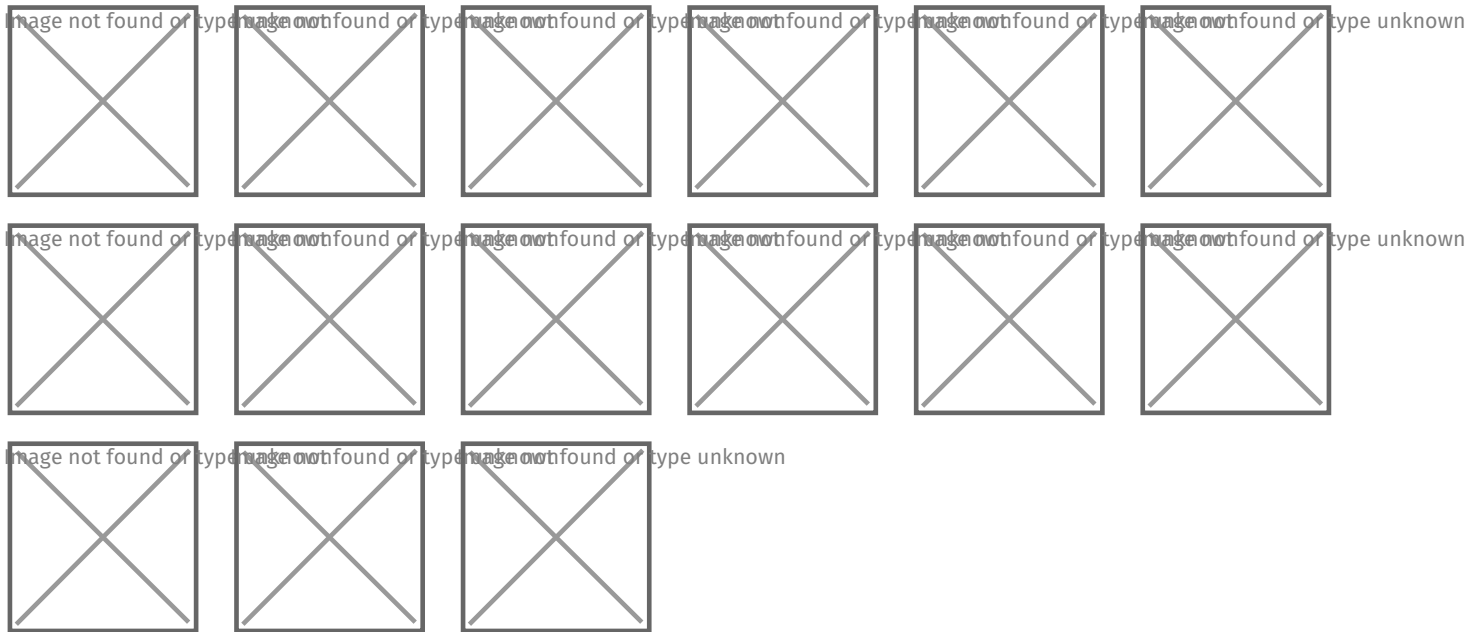
Серед видатних уродженців — письменник, драматург М. Херасков (18 — початок 19 ст.), правознавець, мовознавець І. Тимківський (кінець 18 — середина 19 ст.); гідрогеолог, геоеколог, фахівець у галузі аерокосмічних досліджень Землі, академік НАНУ [В. Лялько](#), патологоанатом, академік АН УРСР О. Смирнова-Замкова, хімік [М. Альтшулер](#), педіатр-інфекціоніст [В. Бичковський](#), лікар-онкогінеколог [В. Вінницька](#), лікарі-терапевти [Р. Лепська](#), [Г. Лисенко](#), лікар-хірург [В. Покотило](#), лікарі-педіатри З. Третьякевич, [Л. Фінкельштейн](#),

фахівець у галузі іригаційної техніки [Ю. Гринь](#), гірничий інженер [С. Лозовський](#), палеонтолог, стратиграф [О. Ольштинська](#), фахівець у галузі інформаційно-вимірювальної техніки [В. Губар](#), фахівець у галузі системного аналізу в аерокосмічних дослідженнях [В. Якимчук](#), металознавець [С. Малащенко](#), економісти [О. Грішнова](#), [Л. Козарезенко](#), статистик [В. Нагнибіда](#), літературознавець, кінокритик [О. Бабишкін](#), брати літературознавець [Володимир](#) і психолог [Олександр Лазурські](#), мовознавець [Т. Левченко](#), педагоги [Л. Березівська](#), [Л. Овсієнко](#), історики [В. Козачковський](#), [В. Молоткіна](#), соціолог [В. Тихонович](#); письменники *Шолом-Алейхем*, *М. Блінкен*, поети [С. Вишенський](#), [О. Матвієнко](#); архітектор, реставратор і мистецтвознавець [В. Пещанський](#); живописці [Я. Калиниченко](#), [Т. Петрачак](#), *М. Стороженко*, скульпторка, живописець, графік [Л. Невельсон](#), майстриня художньої вишивки, живописець, художник театру [О. Куца-Чапенко](#), майстер художнього оброблення скла [В. Погребний](#); політичні та громадські діячі [П. Близнюк](#), [Г. Носар](#), *П. Холодний*; меценат [М. Громницький](#); легкоатлет (штовхання ядра, метання молота, диска, списа, стрибки у висоту, біг) [М. Литвиненко](#).

1753 у Переяславському колегіумі викладав Г. Сковорода. 1825—31 у Переяславській духовній семінарії навчався філолог-славіст, історик, фольклорист, перекладач, письменник, член-кореспондент Санкт-Петербурзької АН Й. Бодянський. У 1830-х рр. у П. деякий час жив і працював М. Гоголь. Тут він збирав матеріали для повісті «Вій». У червні 1838 в місті перебував композитор М. Глінка. 1845 та 1859 у П. гостював у свого друга — лікаря А. Козачківського — Т. Шевченко. Він написав тут «Заповіт», поеми «Наймичка», «Кавказ», присвяту до поеми «Єретик», зробив замальовки Вознесенського собору, Покровської та Михайлівської церков, Старокиївської вулиці, описав археологічні й історичні пам'ятки. Розгромленню польських військ запорозькими козаками на чолі Тарас Трясила поблизу П. присвятив історичну поему «Тарасова ніч» (1838). Збереглася біла акація (нині ботанічна пам'ятка природи), яку посадили Т. Шевченко та А. Козачківський.

З П. пов'язані життя та діяльність педагога, громадського діяча [О. Андріяшева](#), етнографа, літературознавця [В. Білого](#), етнографа, фольклориста, письменника [Матвія Номиса](#), історика, академіка НАПНУ [Віктора](#) та його дружини історика медицини [Надії Коцурів](#), історика [В. Куйбіди](#), філософів [О. Базалука](#), [О. Полисаєва](#), *І. Стогнія*, фахівців у галузі фізичної культури та спорту [Л. Волкова](#), [О. Джуса](#), економіста М. Добриловського (див. [Добриловські](#)), психолога [Л. Калмикової](#), лікаря-нейропсихофармаколога [О. Макаренка](#), літературознавців [М. Корпанюка](#), [В. Кузьменка](#), [Г. Мазохи](#), мовознавців [М. Навальної](#), *І. Шалі*, педагогів [С. Нікітчиної](#), [Н. Онищенко](#), фахівця у галузі архітектури, реставрації та будівництва [Н. Куковальської](#), музикознавця [Т. Мартинюк](#), культуролога [О. Овчарук](#), видавця, культурно-освітнього діяча [П. Кукурузи](#), поетеси [В. Каменчук](#), скульптора, живописця, заслуженого художника України [С. Куцого](#), художниці монументального мистецтва, живописця, заслуженого художника України [Г. Самутіної](#), хорового диригента, композитора [Б. Левитського \(Левицького\)](#).

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Грабовський І. А., Днестров І. Н. Переяслав-Хмельницький: архит.-истор. очерк. К., 1954;
2. Сікорський М. І., Швидкий Д. Т. На землі Переяславській. К., 1983;
3. Корінний М. М. Переяславська земля. X — перша половина XIII століття: (показчики). К., 1993;
4. Махінчук М. Обереги нашої пам'яті: книга для читання з історії Рідного краю. О., 1998;
5. Кривошея В. В. Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. К., 2004;
6. Юрченко О., Вовкодав С. До питання про існування Переяслава в другій половині XIII — XV ст. // Наук. зап. з укр. історії. Вип. 15. Переяслав-Хмельницький, 2004;
7. Юрченко О. Давньоруська спадщина пізньосередньовічного Переяслава // Там само. Вип. 16. Переяслав-Хмельницький, 2005;
8. Колибенко О. Двори середньовічного Переяслава (кінець X — середина XIII ст.) // Наук. зап. з укр. історії: 36. наук. ст. Т., 2006. Вип. 18;
9. Ніколенко А. П. Переяславу — 1100 років. К., 2007;
10. Набок Л. М., Роздобудько М. В., Тетеря Д. А. Нариси з історії давнього Переяслава (До 1100-ліття першої літописної згадки). Переяслав-Хмельницький, 2007;
11. Набок Л., Колибенко О. Православні храми Переяславщини: Історія. Дослідження. Сучасність. Переяслав-Хмельницький, 2007;
12. Реєнт О. П., Любченко В. Б. та ін. Переяслав у віках. К., 2007;
13. Гончаренко О. Переяслав окупаційний: нові факти та наукові інтерпретації (1941—1943 рр.) // Наук. зап. з укр. історії: 36. наук. ст. Вип. 21. Переяслав-Хмельницький, 2008;
14. Сердюк І. Структура населення міста Переяслава за матеріалами генерального опису 1765—1769 рр. (історико-демографічний аналіз) // Київська старовина. 2008. № 6;

15. Іваненко А. Переяславський полк — військова та територіально-адміністративна одиниця Української козацької держави // Наук. зап. з укр. історії: Зб. наук. статей. 2010. Вип. 25;
16. Колибенко О. Давньоруські храми Переяслава // Болховітіновський щорічник. 2011. К., 2012;
17. Місто Переяслав-Хмельницький: Інформаційно-культурне видання. К., 2015;
18. Шамраєва А. М., Зозуля С. Ю. Переяслав-Хмельницький за генеральними планами XVII—XX ст. До історико-архітектурного опорного плану міста // Всеукр. Зарембів. наукові читання «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції» (шості, 18 квітня 2017 р.). К., 2017;
19. Блануца А. Занепад та модернізація Переяславського князівства у другій половині XIII — першій половині XVI ст.: історіографічна візія проблеми // VII Міждисциплінарні гуманітарні читання: Міжнар. наук.-практ. конференція, 21 листоп. 2018 р.: Тези доповідей. К., 2018;
20. Його ж. Переяславська земля у другій половині XIII — першій половині XVI: історіографії проблеми // Актуал. проблеми вітчизн. та всесвіт. історії: Зб. наук. праць. Р., 2018. Вип. 30;
21. Іваненко А. О. та ін. Короткий нарис історії Переяслава. Переяслав-Хмельницький, 2019;
22. Колибенко Олена В., Колибенко Олександр В. Переяславці княжої доби: історико-історіографічні портрети. Переяслав; Кам'янець-Подільський, 2022;
23. Нариси з історії музеїв Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Переяслав; Кам'янець-Подільський, 2023;
24. Костенко Ю. В. Пам'ятки зарубинецької, черняхівської та київської культур Середнього Потрубіжжя. Переяслав, 2024.

Бібліографічний опис:

Переяслав / В. О. Ленченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-890019>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).